

Polibijus: apie valstybės kilmę ir dinamišką jos formų morfologiją

DALIA EIDUKIENĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Humanitarinis institutas, Filosofijos ir politologijos katedra,
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
El. paštas: daliaeidukiene@yahoo.com

Straipsnyje nagrinėjamos senovės graikų istoriko ir valstybės veikėjo, 40-ies knygų* *Visuotinės istorijos* autoriaus Polibijaus (lot. *Polybius*, apie 205–128 m. pr. Kr.) politinės idėjos: 1) valstybės tapimo ir evoliucijos procesas, jo etapų skirtybės ir sąsajos bei valstybės „agregatinės būsenos“ atskleidimas tolesnėje istorinėje jos raidoje; 2) valstybės forma, kurią Polibijus traktuoja kaip žmogaus politinės veiklos motyvų ir jų realizavimo sėkmės ar nesėkmės šaltinį; 3) mišri, arba politinių jėgų pusiausvyra paremta, valstybės formos problema.

Raktažodžiai: visuotinė istorija, politika, valstybingumas, politiniai santykiai, valstybės forma, valdymo formų kaitos ciklas, mišri valstybės forma

ĮVADAS

Polibijus neperpasakoja praeities įvykių, o pateikia juos antikos pasaulio vienovės ir bendrumo fone, neskaitydamas į vietines konkrečių valstybių istorijas. Nors jo politines idėjas paveikė Platono, Aristotelio ir stoikų politinės doktrinos, Polibijus siekia savaip perskaityti naujus savo epochos ženklus, kokybiškai naujai kuriančius politinę tikrovę, kai Roma per tokį trumpą laiką, t. y. nepilnus penkiasdešimt trejus metus, gebėjo nukariauti tiek daug žemių ir pajungti jas savo neribotai valdžiai. Pasak Polibijaus, „anksčiau nebuvo nieko panašaus“ (Полибий 1995, VI: 1). Jis nuolat kartoja, kad jo laikmečio įvykių sąveika ne tik tapo akivaizdesnė, bet ir globaliai veikė istorinį procesą. Ši aplinkybė diktavo naujovišką įvykių suvokimą ir interpretaciją, todėl Polibijus siekia aprėpti visą tuometinio antikos pasaulio raidą ir susieti ją su politiniais procesais Viduržemio jūros regione. Jis suprato, kad šis regionas ateityje pateks į Romos įtaką, tad jam buvo itin svarbu ne tik parodyti tam tikrą Romos valstybės valdymo sistemos pranašumą, bet ir pateikti tai bendrame graikų politinės literatūros kontekste išryškinant antikos pasaulio bendrumą.

Pabrėždamas, kad, norint deramai suvokti istorinius įvykius, būtina gebėti analizuoti priežasties ir padarinio ryšį, Polibijus ypač daug dėmesio skiria istorinio likimo problemai. Jam „istorinio likimo“ sąvoka – tai vientiso istorinio proceso vidinių dėsningumų sinonimas, tam tikras visuotinis politinio pasaulio dėsnis ir protas.

Polibijui pavyko tapti originaliam, išskirtinį dėmesį rodant tradicinei antikos politinio mokslo temai, t. y. valstybės atsiradimo ir jos valdymo formų kaitos analizei. Jo mišrios valstybės formos tobulumo idėjomis rėmėsi ir jas toliau plėtojo Ciceronas. Naujaisiais laikais jos atgimė N. Makiavelio veikaluose ir garsiojoje Š. L. Monteskjė valdžių padalijimo teorijoje. Polibijaus politinės idėjos ir šiandien aktualios ir randa netiesioginį atgarsį šiuo-

* Išliko vos penkios knygos, tarp kurių ir VI, skirta politiniams klausimams.

laikinių politologų darbuose (Bokiniec 2009; Kačerauskas 2006; Norkus 2006; Rubavičius 2009; Theisen 2009).

VALSTYBĖS KILMĖ IR VIETA ŽMOGAUS GYVENIME

Individas, pagal Polibijų, chronologiniu atžvilgiu yra pirmesnis už valstybę, socialinės būties atžvilgiu valstybė yra pirmesnė už individą. Ši nuostata išplaukia iš valstybės, kaip tam tikro gyvo organizmo, vaizdinio. Polibijų domina valstybės tapimo ir evoliucijos procesas, etapai, jų skirtybės ir sąsajos bei valstybės „agregatinės būsenos“ atskleidimas tolesnėje istorinėje jos raidoje, kur išryškėja jos esminės savybės.

Polibijus, kaip ir Platonas, valstybingumo pradžios ieško potvaniniame pasaulyje, kai ankstesni visuomenės institutai buvo sunaikinti epidemijų ir gamtos stichijų. Valstybės kilmės klausimą jis aiškina istoriškai ir teigia, kad valstybingumo tapsmui yra būdingi du vienas paskui kitą einantys etapai: pirmasis apibūdinamas kaip politiškai nesutvarkytų santykių įsigalėjimas, o kitas yra valstybingumo tapimo pabaiga.

Pirmame šio ilgo proceso etape žmonės, ilgai buvę pavieniai ir laukiniai, dėl prigimties ir silpnumo susiburia į tam tikrą pirminę bendriją, kur, kaip ir gyvūnų bandoje, išsiskiria ir vedliu tampa fiziškai stipriausias individas (Полибий 1995, VI: 5, 7–8). Bendrija pamažu paklūsta vedliui, kurio valdžios matas – jo fizinė jėga. Tokių bendrijos valdymo būdą Polibijus vadina vienvaldyste (tačiau ne karalyste). Jai būdingas fizinės jėgos vyravimas ir moralinių nuostatų nebuvimas (ten pat: 5, 9–10). Vienvaldystę pakeitusi orda pasižymi nesutvarkytais žmonių tarpusavio santykiais. Šitaip yra todėl, kad bendrijos nariai nėra susikūrę grožio ir gėrio vaizdinių, tad jiems nežinomi „draugiški, tvirti santykiai“, sureguliuoti „gerų“ įstatymų ir „papročių“ (ten pat: 5, 10). Tokius santykius Polibijus vadina politiniais, t. y. susiklosčiusiais dėl valstybės valdymo. Kolektyvinė individų koegzistencija juos neišvengiamai sukuria, nes žmonių suartėjimui ir bendrai egzistencijai būdingas nuolatinis judėjimas tobulėjant. Iš vienvaldystės politiškai nesutvarkytų santykių ilgainiui atsiranda nauji, kurie remiasi ne fizine jėga, o protingomis nuostatomis – papročiais ir įstatymais. Šitai atsitinka antrame valstybingumo tapimo etape, kai žmonių santykiai, virtę politiniais, sukuria valstybę, o tiksliau – pirmą jos formą.

Politinių santykių atsiradimą Polibijus sieja su grožio ir gėrio bei joms priešingų sąvokų atsiradimu, su pareigos, jos jėgos ir reikšmės vaizdiniais, kurie reiškia „teisingumo pradžią ir pabaigą“ (ten pat: 6, 8).

Iš pareigos sąvokos išsirutulioja pritarimo sąvoka. Poelgius, kuriems pritariama, siekiama mėgdžioti, o tai skatina ir tam tikrą rungtyniavimą. Tuo pat metu atsiranda ir pasmerkimo sąvoka, su kuria siejamas siekis vengti nepadorių, t. y. smerktinų, poelgių (ten pat: 8–9). Pritarimas ir pasmerkimas inspiruoja sąvokas „gėdingas“ ir „geras“ (ten pat: 6, 9). Pažinimas ir praktika padeda formuoti šias dorovės sąvokas, ir žmogus, ieškodamas jų atitikmens, tobulėja pats ir išsiugdo gebėjimą kurti savo politinę būtį. Polibijus pateikia gyvenimo praktikos atvejų, kai buvo paveiktas visuomeninių santykių pobūdis: vaikų atsidavimas tėvams ugdomas remiantis neigiamais ir teigiamais pavyzdžiais; žmonės, kurie nepaiso gėrio ir blogio, kuria nederamus tarpusavio santykių modelius, o priešiška reakcija į juos formuoja visuomenės teisingumo vaizdinį. Vertingiausias tampa tas, kuris rūpinasi ne savimi ir konkrečiu žmogumi, o visuomene apskritai. Tokio individo poelgiams pritarianti bendrija „apdovanoja jį palankumu ir atjauta, o tą, kuris elgiasi priešingai, – panieka ir pasmerkimu“ (ten pat: 6, 1–8). Šitaip ugdomas pareigos, teisingumo, grožio, gėrio ir priešingų sąvokų suvokimas, o toks natūralus minėtų sąvokų vartojimas ir yra tikros karalystės atsiradimo pradžia. Šios

sąvokos, išsirutuliojusios kaip etiniai visuomeninės tvarkos kriterijai, ilgainiui įgyja politinį turinį (ten pat: 7, 1). Jos yra valstybę konstituojuojantys veiksniai, kurie vis labiau įsitvirtindami keičia bendrijos vedlį karaliumi, o visuomeninius santykius – politiniais. Narsos ir jėgos vyravimą pakeičia protinga karaliaus valdžia, grindžiama papročiais ir įstatymais. Taigi viena vienvaldystė pakeičia kitą, tačiau karaliaus vienvaldystei „būdinga kurti gėrį, nusipelnyti meilės gerais darbais ir gailestingumu, vadovauti ir valdyti žmones, paklūstančius savo valia“ (ten pat: 10–12). Visuomeniniai santykiai, transformuodamiesi į politinius, kuria valstybę. Karaliaus valdžios etapu baigiasi transliacinė valstybingumo evoliucija ir prasideda ciklinė raida – paprastų valstybės formų kaita.

VALSTYBĖS FORMŲ CIKLAS

Valstybės formą Polibijus traktuoja labai plačiai. Jis nelaiko jos vien valdymo forma, nes ji apima ne tik valstybės valdžios institucijų tarpusavio sąveiką ir organizacijos būdą, bet ir kai kuriuos valstybinės santvarkos aspektus: politinį režimą, teisingumo, teisės, moralės būklę ir jų vaidmenį valstybėje. Ir tik keičiantis sistemą formuojančiam principui transformuojasi valstybės forma.

Remdamasis Aristotelio valstybingumo morfologija, Polibijus valstybės formas tiria atsižvelgdamas į politinę istoriją ir pabrėždamas jų dinamiškumą. Pastarąjį traktuoja kaip tam tikrą „istorijos judėjimą“, kuriam gyvybės suteikia valstybės formų evoliucija, grindžiama kiekvienos formos monistinio principo ypatybe virsti savo priešybe. Šį procesą jis siekia atskleisti universaliu visuotiniu sąryšiu ir politinių realiųjų judėjimu laiko atžvilgiu. Polibijus mano, kad tai padeda aptikti istorijos prasmę, slypinčią bendrame ir dėsningame įvykių sraute, kuriame įmanomi bet kokie atsitiktinumai (Полибий 1994, III: 32). Toks mišrios valstybės formos kūrimas reiškia paprastų ir nestabilių formų nepatvarumo neigimą ir optimalios valstybės formos sukūrimą.

Polibijus nepritaria daugelio autorių nuomonei, kad egzistuoja tik trys paprastos valstybės formos: karaliaus valdžia, aristokratija ir demokratija. Šalia minėtųjų jis įvardija dar tris – tironiją, oligarchiją ir ochlokratiją. Dvi pirmosios skiriasi nuo karaliaus valdžios, tačiau stengiasi įgyti jos pavidalą (Полибий 1995, VI: 3, 10). Aristokratija reikėtų pripažinti ne kiekvieną mažumos valdymą, o tik tokį, kai valdo patys teisingiausi, nuovokiausi ir kilmingi. Taip pat negalima vadinti valstybės formos demokratija, kai visa liaudis „daro, ką tik užsimano“ (ten pat: 4, 5). Oligarchija yra priešinga aristokratijai, nes valdo nerenkami, savanaudžiai, turtingi žmonės. Šios formos skiriasi ne socialiniais, o moraliniais etiniais akcentais.

Valstybė neišvengiamai paklūsta tam tikriems dėsningumams. Atsižvelgiant į valdymo būdą, istorinę situaciją ir t. t., jai gali būti taikomi vertinimo kriterijai kaip ir konkrečiam žmogui, tik šio veiksmus reikia vertinti ne trikdančios gerovės periodu, o nelaimių ir sėkmės laiku: „Mes juk įsitikinę, kad konkretaus žmogaus tobulumas yra nustatomas tik iš jo gebėjimo išsaugoti savitvardą ir dvasios taurumą, kai visa griauna permainingas likimas“ (ten pat: 1). Polibijaus valstybių vertinimo sistemoje svarbiausias yra gebėjimas egzistuoti „stabiliai ir kilniai“ (ten pat: 1, 6). Tokia egzistencija numano valstybės, organizuojančios politinį gyvenimą pagal savo įstatymus išsaugant laisvę ir ją sudarančių individų orumą, nepriklausomybę.

Pagal Polibijų, lengva spręsti apie visas senovės graikų valstybes, ne kartą iškilusias ar smukusias, žinant jų istoriją, ir prognozuoti ateitį. Polibijus pripažįsta, kad graikų valdymo formos gali būti puikus sėkmingo protingų idėjų ir taisyklių taikymo pavyzdys. Tuo pat metu

jis teigia, kad romėnų patirtis yra kitokio politinių žinių panaudojimo variantas, kai remiamasi ne tik loginiu samprotavimu, bet ir patirtimi, įgyjama kova ir nerimu. Kaip tik todėl „romėnai patyrė tokią sparčią ir ryžtingą savo padėties transformaciją, kaip jokia kita nūdienos tauta“ (ten pat: 1–2).

Istorijoje, pasak Polibijaus, veikia neišvengiamas augimo ir nykimo dėsnis: socialiniai ir politiniai procesai rutuliojasi valstybės valdymo formoms cikliškai keičiant viena kitą. Tokį ciklą jis išsivaizduoja kaip uždara procesą, kai šešios pagrindinės valstybės formos (karalystė, tironija, aristokratija, oligarchija, demokratija, ochlokratija) užima tam tikrą vietą. Visų pirma atsiranda vienvaldystė, ją reguliuojant ir taisant susiformuoja karalystė. Kai karaliaus valdymas išsigimsta į tironiją, ant šios griuvėsių iškyla aristokratija. Šiai dėsningai išsigimus į oligarchiją, o įtūžusiai liaudžiai išliejus pyktį ant valdovų, atsiranda demokratija. Nežabota liaudies masių valia ir įstatymų nepaisymas ilgainiui išsirutulioja į ochlokratiją.

Polibijus valstybės formas analizuoja remdamasis jų tarpusavio skirtumais. Monarchija, aristokratija ir demokratija skiriasi valdančiųjų skaičiumi: esant monarchijai valdo vienas, aristokratijai – mažuma, demokratijai – dauguma (ten pat: 3, 5). Kiekvienai minėtai valstybės formai yra būdinga tam tikra vertybė: karaliaus valdžiai – gera valia, kai valdoma vadovaujantis protu, o ne baime; aristokratijai – išmintis, t. y. teisingumas ir nuovokumas; demokratijai – laisvė ir paklusnumas įstatymui bei aukšta moralė, kai sprendžiamasis balsas priklauso liaudies daugumai. Šias vertybes Polibijus apibrėžia kaip „sistemą formuojantį principą“ (ten pat: 4, 2, 6), kurio pasikeitimas, o tiksliau – neišvengiamas išsigimimas į savo priešybę, lemia valstybės formos kitimą. Tokios kaitos šaltinis glūdi pačioje valstybinės santvarkos prigimtyje, nes principas, kuriuo ji remiasi, turi priešingo prado užuomazgų.

Minėta valstybės valdymo formų ciklą Polibijus išsivaizduoja kaip neišvengiamą natūralų procesą. Panašiai „kaip geležiai rūdys, o medžiui kirminai ir lervos yra jų piktžaidės, <...> nuo kurių jie žūva be jokios išorinės invazijos <...>, lygiai taip pat kiekvienai valdymo formai iš prigimties būdingas vienas ar kitas iškrypimas: karalystei – vienvaldystė, aristokratijai – oligarchija, o demokratijai – nežabotas jėgos įsigalėjimas“ (ten pat: 10). Vadinasi, bet kuri valstybingumo forma, pereidama ciklus, turi irimo sėklų.

MIŠRI VALDYO FORMA

Polibijus atkreipia dėmesį, kad „bet kuri teisinga valstybės forma, kuri remiasi kokiu nors bendru pradū, yra nestabili, nes gana greitai išsigimsta į neteisingą formą“. Todėl nepriešinga valstybės valdymo forma turėtų būti pripažinta ta, kuri „apima visų išvardytų geriausių valdymo formų pranašumus, kad nė vienas iš jų nepersvertų kitų <...> sulaukimas <...> tarpusavio atoveiksmio, kad valstybė būtų tolygaus svyravimo ir pusiausvyros būklės“ (ten pat: 10, 3, 7, 9). Tokia mišri valstybės forma padėtų išlaikyti jos patvarumą, užkirstų kelią išsigimimui.

Polibijaus nuomone, paprastos valstybės formos negeba ištrūkti iš šio ciklo orbitos. Mišrios formos valstybės yra patvarios. Jas gelbsti valdžių tarpusavio kontrolė, kai nė viena iš paprastų jos formų neperžengia normos. Tai leidžia valstybei išsivaduoti iš minėto ciklo dėsningumų. Tokia tobula valstybės forma buvo Romos valstybės galybės priežastis. Ji nesąmoningai sukūrė mišrią santvarką, kurios sudėtinės dalys buvo „gerai suderintos ir tiksliai subalansuotos“ (ten pat: 2, 11). Konsulai atstovavo monarchijai, senatas – aristokratijai, o tautos susirinkimai – demokratijai. Šios trys galios kontroliavo viena kitą ir taip užkirto kelią natūraliam valstybės gedimui. Tačiau Polibijus pabrėžia, kad valstybės organizmas keičiasi

veikiamas iš išorės ir iš vidaus. Tik vidinis poveikis būna dėsningas, kurio galutinis rezultatas – nuosmukis. Polibijus turi omenyje, kad kiekviena valstybės forma, taip pat ir mišri, neišvengiamai nyksta dėl vidinių prieštaravimų.

IŠVADOS

Objektyvumo dėlei reikėtų prisiminti, kad Polibijus nėra mišrios valstybės formos teorijos autorius, tačiau jis gerokai išplėtė politinių formų tyrimo instrumentariją, filosofinę analizę paversdamas pragmatine ir politine, atsisakydamas idealių būklių aptarimo konkretaus istorinio metodo naudai. Be to, jis modifikavo minėtą teoriją dviem aspektais: pirma, nemišrių valstybės formų tendenciją išsigimti pavertė istorijos dėsniu; antra, jo mišri valdymo forma yra ne socialinių klasių pusiausvyra, kaip Aristotelio, o politinių jėgų pusiausvyra. Polibijus mišriai valstybės valdymo formai suteikė kontrolės ir pusiausvyros sistemos pavidalą.

Gauta 2011 09 12
Priimta 2011 10 03

Literatūra

1. Bokiniec, M. 2009. "Is polis the answer? Hannah arendt on democracy", *Santalka* 17(1): 76–82.
2. Kačerauskas, T. 2006. „Su kuo kovoja demokratija?“, *Problemos Priedas*: 46–54.
3. Norkus, Z. 2006. „Apie meilę, prievartą, smurtą ir demokratiją“, *Problemos Priedas*: 11–27.
4. Полибий. 1994–1995. *Всеобщая история*. Перевод с древнегреческого. В 3-х томах. СПб.: Наука, Ювента.
5. Rubavičius, V. 2009. "European *demos*: democracy deficit and national feelings", *Limes* 2(2): 93–105.
6. Theisen, H. 2009. "European values and globalization", *Santalka* 17(1): 4–11.

DALIA EIDUKIENĖ

Polybius on the origin of the state and the dynamic morphology of its forms

Summary

This article deals with the political ideas of Polybius (c. 205 BC – c. 128 BC), a Greek historian and statesman and the author of *The Histories*, a collection of forty books. He does not retell historical events but presents them against the universal backdrop of the ancient world, without breaking them up into the local histories of individual states. Polybius' political ideas were influenced by the political doctrines of Plato, Aristotle and the Stoics. However, Polybius sought to come up with his own interpretation of his times, which were creating qualitatively new political realities that made it possible for Rome to conquer so many lands and bring them under its absolute power in such a short period of time, i. e. in less than fifty-three years. He constantly repeats that not only did the tangle of events in his day become more apparent, but that it also began to exert a global influence on the historical process. This factor dictated a new perception and interpretation of events. This is why Polybius attempted to encompass the development of the whole ancient world of his time and to relate it to contemporary political processes in the Mediterranean region. He understood that in the future the Mediterranean world would be under Roman rule and therefore thought that it was very important not only

to show the superiority of Roman statecraft, but also to present it in the overall context of the Greek political literature and to demonstrate the universal nature of the ancient world.

Even though Polybius emphasizes that in order to understand historical events correctly one must be able to analyse the relationship between cause and effect, he pays particular attention to the problem of fate. To Polybius, the concept of fate is synonymous with the internal laws of the universal historical process and is a kind of a universal law and mind of the political world.

Polybius achieved originality by devoting exceptional attention to the analysis of the emergence of the state and the cycles of government, which is a traditional subject of ancient political science. His ideas about the perfection of the mixed constitution were later adopted and developed by Cicero. In modern times, they survive in the works of Machiavelli and in Montesquieu's renowned theory of the separation of powers. They are relevant even today.

Key words: universal history, politics, statehood, political relations, form of the state, cycles of government, mixed constitution